

JOUKO TALONEN

**KRISTINUSKON TULEVAISUUS
EUROOPASSA**

Johdanto

Kristinusko ei ollut alun alkaen eurooppalainen uskonto. Helposti unohdamme, että kristillinen usko syntyi Lähi-idässä, länsimaiden ulkopuolella. Sen tulo Eurooppaan tapahtui toki jo alkukirkon aikana, mutta varsinainen leviäminen tapahtui paljon myöhemmin kansainvaellusten jälkeen.

Kristinusko valloitti koko Euroopan ajanjaksona 500-1300. Se levisi arktisille alueille jo ensimmäisen vuosituhannen loppuessa. Kuvaavaa oli, että jo ennen katolisen kristinuskon hallinnollista vakiintumista Suomeen jo sekä Färsaarilla että Grönlannissa oli piispanistuin. Baltian alue kristillistyi 1100-1300 -luvulla. Kristinusko olikin sitten seuraavina vuosisatoina vahvasti juuri Euroopan uskonto. Se oli menettänyt asemiaan niin Lähi-idässä kuin Afrikassa.

Vielä vuonna 1910 maailman kristityistä asui kaksi kolmasosaa Euroopassa ja loput pääosin Pohjois-Amerikan mantereella. Afrikassa heistä oli 1.4%. Tilanne on muuttunut merkittävästi viimeisen yli sadan vuoden aikana. Vuonna 2010 kristityistä enää yksi neljännes asui Euroopassa. Heitä oli saman verran Afrikassa, jossa kristinusko leviää tänään voimakkaasti. On arveltu, että vuonna 2060 mahdollisesti 42% kristityistä asuisi Afrikassa.

Miten tähän on tultu? Tässä artikkelissa luon ensin katsauksen siihen, mitä viime vuosikymmenten tilastot kertovat kristinuskon asemasta Euroopassa. Sitten selvitän aate- ja kirkkohistorian näkökulmasta niitä syitä, jotka ovat olleet tämän kehityksen taustalla. Lopuksi pohdin tulevaisuuden skenaariota siitä, mitkä näkymät kristinuskolla on jatkossa Euroopassa. Koska olen historian tutkija, siis "taaksepäin katsova profeetta", korostan, että futurologinen pohdintani on on enemmän spekulointia kuin minkään varman tosi-seikan esittämistä.

Mitä viime vuosikymmenten tilastot kertovat?

Tutkija Callum G. Brown julkaisi jo yli pari-kymmentä vuotta sitten teoksen *The Death of Christian Britain* (2001) (Kristillisen Britannian kuolema). Hätkähdyttävä otsikko kuvaa hyvin kehitystä 1800-luvun viktoriaanisesta kristillis-lähtöisestä kuningaskunnasta tämän päivän sekulaariin Britanniaan. Tutkimusten mukaan vielä noin 1850 puolet kansasta osallistui maassa jumalanpalveluksiin. Sata vuotta sitten lähes jokainen lapsi kastettiin. Kirkkojen asema heikkeni sotien väliseen aikaan 1900-luvulla, mutta juuri toisen maailmansodan jälkeen oli havaittavissa jopa uutta uskonnon paluuta vuosina 1946-1958 kunnes niin sanottu "pitkä kuusikymmenluku" (1958-1972) merkitsi tässä suhteessa varsin ratkaisevaa murrosta. Vuonna 1990 kastettiin enää vajaat 28% lapsista valtiokirkon, siis anglikaanisen kirkon jäseniksi.

Vuosien 1969-2002 aikana peräti 1500 kirkkoa suljettiin. Kun vielä 1983 anglikaaneina piti itseään noin 45% väestöstä, oli vastaava prosenttiluku enää 14 vuonna 2018. Samana vuonna toteutettu *British Social Attitudes* -kyselyn mukaan vain kaksi prosenttia nuorista aikuisista piti itseään anglikaanisen kirkon jäsenenä. Toki kirkon yleistä historiallista ja kulttuurista roolia englantilaisessa yhteiskunnassa osoittivat sekä pitkäikäisen kuningatar Elisabet II hautajaiset syksyllä 2022 että vainajan henkilökohtainen uskonnollisuus.

Skotlannin presbyterikirkko on viime vuosikymmeninä ollut varsinainen kirkollisen romahduksen laboratorio. Sillä oli 1.3 miljoonaa jäsentä 1960, mutta vähän yli 600 000 enää 2000. Vuonna 2013 toteutetun kyselyn mukaan 18–34 vuotiaista miehistä oli uskonottomia 55 %, naisista peräti 60 %. Vahvasti Irlannissa aikaisemmin niin vahvan katolisen kirkon asema heikentyi 2010-luvulla. Kirkon piirissä esillä olleet hyväksikäyttöskandaalit romuttivat sen arvostusta. Kansan enemmistö ei enää seurannut piispojen linjauksia suurissa eettisissä kysymyksissä. Myös Ranskassa, jossa sekulaari valtio on tärkeä periaate, katolisen kirkon arvostus on viime vuosina heikentynyt entisestään eräiden pappien väärinkäytösten takia.

Saksassa kirkoista eroamisen aalto on kiihtynyt 1960-luvulta lähtien ja vahvistunut entisestään 1980-luvulta alkaen. Itse asiassa voi todeta, että Saksojen yhdistämien 1990 vauhditti kirkkojen jäsenmäärän heikkenemistä. Erityisen selvästi tämä näkyy maan itäisessä osassa, entisen DDR:n alueella, jossa kommunistisen hallinnon uskonnonvastainen taistelu näyttää pitkässä juoksussa kantavan hedelmää.

Vuonna 1949 kuului Itä-Saksan väestöstä maan kirkkoihin 90 % asukkaista. Vuonna 2017 Saksan itäisen osan väestöstä 22 % kuului pääkirkkoihin. Berliini on vahvasti uskonottomien suurkaupunki. Läntisessä Saksassa kirkot ovat toki säilyttäneet asemansa paremmin. Kehitys on kuitenkin 1990 yhdistyneen Saksan läntisissä osissa ollut samansuuntaista. Vuonna 2017 maan läntisessä osassa evankeliseen ja katoliseen kirkkoon kuului 63 % väestöstä. Vuonna 2019 koko Saksassa katolisia oli 22.6 miljoonaa ihmistä, evankeliseen kirkkoon kuuluvia 20.7 miljoonaa.

Kirkkoon kuulumattomia (tunnustuksettomia) oli taas 32.3 miljoonaa.

Hollannissa on ollut havaittavissa viime vuosikymmenten aikana poikkeuksellisen vahva sekularisaatio. Menemättä tarkemmin eri kirkkokuntien jäsenmääriin, on huomattava, että kun 1947 vain 17 % maan väestöstä oli kirkkojen ulkopuolella, vuonna 2017 oli saavutettu yksi merkittävä uskonnon asemaa maassa kuvaava rajapiste. Juuri tuolloin 51 prosenttia asukkaista oli kristil-

listen kirkkojen ja Islamin ulkopuolella. Luku on monessa suhteessa hätkähdyttävä!

Entä Pohjoismaat, joissa on ollut pitkä luterilainen valtiokirkollisuuden tai kansankirkollisuuden perinne? Seuraavat prosenttiluvut osoittavat, miten paljon kunkin valtion väestöstä kuului 2020-luvun alussa kunkin maan valtakirkkoon, siis evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Tanskassa valtiokirkon jäseniä oli 72 % väkiluvusta (2023), Norjassa 68 % (2021), Suomessa 65 % (2022), Islannissa 59 % (2023) ja Ruotsissa 53 % (2022). Näistä luvuista on syytä tehdä pari erityishuomiota.

Ruotsissa kirkon alasajo on ollut hätkähdyttävää. Vanhaan valtiokirkkoon kuului vielä 95 % kansasta 1972 – mukana oli tosin myös kastamattomia jäseniä. Kirkon osuus väestöstä oli yli 90 % vuoteen 1988. Kehitys on toki ollut Suomessakin pitkälle samansuuntaista. Toisaalta on pantava merkille se, että Tanskaan valtiollisesti kuuluvat Färsaaret kuuluvat maassa vahvan uskonnollisuuden alueisiin. Grönlannin kulttuuris-yhteisölliselle perinteelle on tyypillistä myös voimakas luterilaiseen kirkkoon sitoutuminen, joka näkyy siinä, että 2019 alueen asukkaista oli 94 % luterilaisen kirkon jäseniä.

Läntisen ja pohjoisen Euroopan viime vuosikymmenten kehitys ei toki kerro kaikkea Euroopan kokonaistilanteesta. Kun kommunistinen yhteiskuntajärjestelmä kukistui itäisessä Euroopassa 1980- ja 1990-luvun taitteessa, monet odottivat kristinuskon täyttävän marxilaisen ideologian jättämän tyhjiön. Toki juuri tässä siirtymävaiheessa oli uutta maailmankatsomuksellista haentaa ja merkkejä kristillisyyden ehkä voimakkaastakin paluusta. Toisaalta kysymys oli vain osaksi uskonnollisesta herätyksestä. Kansallinen herätys ja vapauden huuma näyttelivät tässä murroksessa tärkeää roolia. Niinpä nyt kolmen vuosikymmenen perspektiivistä voimme todeta, että juuri itäisessä Euroopassa ovat toisaalta sekä Euroopan uskonnollisimmat että vähiten uskonnolliset maat.

Toisessa päässä ovat erityisesti Viro ja Tšekin tasavalta, joita voi pitää monessa suhteessa ateistisina maina. Kuvaavaa on, että maan vanha kansallinen kirkko, hussilainen kirkko me-

netti 1990-luvulla 44 % jäsenistään. Toisessa päässä ovat Puola ja Slovakia, joissa katolisen kirkon vaikutus on jatkunut poikkeuksellisen vahvana. Myös ortodoksisen kirkon asema itäisessä Euroopassa on säilynyt monin paikoin vankkana.

Kristinuskon asema tämän päivän Euroopassa on siis moniselitteinen kaleidoskooppi, mutta erityisesti läntisen Euroopan, ja eräin osin myös itäisen Euroopan kehitys on ollut viime vuosikymmeninä varsin yksiuolotteinen. Kristillisten kirkkojen asema ja merkitys on nopeasti heikentynyt.

Mitkä ovat kehityksen historialliset juuret? Seuraavassa pikakelauksessa esitän erilaisia kehityssuuntia, jotka ovat vaikuttaneet tähän kehitykseen. Tuskin kukaan tutkija voi antaa tällä hetkellä täsmällistä vastausta kysymykseen kristinuskon tulevaisuudesta Euroopassa, mutta on monia aate- ja poliittishistoriallisia kehityssuuntia, jotka ainakin osittain kirkkohistoriallisten muutosten ohella selittävät kehitystä.

Valistuksesta postmoderniin Eurooppaan

Reformaatio oli 1500-luvulla nostanut esiin eurooppalaisen ihmisen, joka yksilönä luki Raamatua ja jolla oli mahdollista periaatteessa ajatella uskon asioista eri tavalla kuin vallinnut kirkollinen auktoriteetti. Vaikka 1600-luvun luterilainen ortodoksia edusti niin sanottua kollektiivista yhteisöhuurskautta, voimme sanoa, että individualismin läpimurto tapahtui Euroopassa 1650-1800. Kirkossa sitä edistivät yksilön henkilökohtaista uskonkokemista painottaneet pietistiset virtaukset, yhteiskunnassa taas valistus. Valistus haastoi myös perinteistä kristillisyyttä, sillä järjen periaatteen korostus vahvisti myös jo aikaisemmin orastanutta historiallis-kriittistä Raamatun tutkimusta. Ranskan vallankumous (1789) merkitsi myös rajua kirkon vastaista reaktiota.

Eurooppalainen kristillisuus eli 1800-luvulla taas varsin kaksijakoisen kehityksen virrassa. Erityisesti Napoleonin sotien jälkeen virinnet laajat uskonnolliset herätykset vahvistivat kristinuskoa ja loivat pohjaa monille uusille kirkkojen työmuodoille. Toisaalta kirkot joutuivat kohtaamaan voimakkaita haasteita, jotka heikensivät niiden auktoriteettiasemaa erityisesti sivistyneistön

ja nousevan työväenluokan parissa. Karl Marx (1818-1883) ja hänen aisaparinsa Friedrich Engels (1820-1895) loivat marxilaisen ideologian ja siihen olennaisesti kuuluneen ateismin. "Uskonto on oopiumia kansalle".

Charles Darwinin (1809-1882) kehittelemä evoluutio-oppi näytti syrjäyttävän perinteisen kristillisen käsityksen Jumalasta kaiken Luojana ja alkuun panijana, vaikka totuus toki ei ollut näin yksioikoinen. Naisemansipaatio otti ensimmäisiä askeleitaan, vaikka sen vaikutus oli pientä verrattuna 1900-luvun loppupuolen feminismiin eri aaltoiin. Kansallisuusaaite oli taas monessa kohdassa yhteen sovitettavissa erityisesti luterilaisen kristinuskon käsityksen kanssa, vaikka se myöhemmin saattoi ainakin epäsuorasti edistää "kansallisuuskontoa" eri maissa.

Kirkon sisäiseen kehitykseen vaikutti repiävästi niin sanottu 1800- ja 1900-luvun taitteen liberaaliteologia, joka asetti kyseenalaiseksi perinteisen Raamatun ilmoitukseen pohjautuvan totuuskäsityksen. Se antoi järjen periaatelle merkittävän roolin ilmoituksen sisällön arviointikriteerinä. Ei ihme, että sittemmin 1900-luvulla kommunistien uskonnonvastaisessa taistelussa "taisteleva ateismi" käytti hyväkseen liberaalien raamatuntutkijoiden tutkimustuloksia. Monien teologioiden mielestä Pyhä kirja oli ristiriitainen ja epäluotettava, joka ei sopinut enää vain sellaiseen modernin aikakauden kristityn oppaaksi.

Euroopan maiden sekularisaatioprosessit etenivät eri maissa osittain eri tahtiin. Kirkon ja valtion ero toteutettiin Ranskassa 1905. Valtiooikeudellisesti niin sanottu kristillinen valtio alkoi väistyä sekulaarin valtion tieltä. Varsin merkittävä kehitysvaihe oli Hitlerin ja kansallissosialistien valtakausi Saksassa 1933-1945. Se merkitsi osalle evankelisia maakirkkoja ideologista mukautumista uuteen systeemiin, ja monien kristillisyyden opinkäsitysten uusmuokkausta. Vaikka Dietrich Bonhoefferin (1906-1945) ja eräiden muiden johtama vastarinta loi kristillisyyden perusperiaatteista kiinni pitäneen Tunnustavan kirkon (Bekennende Kirche), joutuivat Saksan kirkot aivan uuteen tilanteeseen 1930-luvun ilmapiirissä. Italian diktaattori Benito Mussolini taas teki Vatikaanin kanssa sopimuksen. Espanjan Francis-

co Franco puolestaan tukeutui katolisen kirkon tukeen ja suhtautui siihen erittäin myönteisesti, mikä merkitsi sitten hänen valtakautensa jälkeen kirkolle suurta mainehaittaa.

Bolševikkien valtaanpääsy Venäjällä 1917 merkitsi poikkeuksellisen kovaa iskuja maan ortodoksikirkolle ja muille uskonnollisille yhteisöille. Kun J. V. Stalin salli toisen maailmansodan kriittisessä vaiheessa kirkolle rajoitetun tilan ja eräänlaisen vapauden uskonnolliseen kulttiin 1943, oli kirkko jo lähes henkitorissaan. Neuvostoliiton joutuminen Hitlerin Saksan hyökkäyksen kohteeksi 1941 kirvoitti kuitenkin piilossa elänyttä ruohonjuuritason uskonnollisuutta uuteen nousuun. Neuvostoliiton mallin mukaista uskonto- ja kirkkopoliittikkaa sovellettiin sitten itäisen Euroopan kansandemokratioissa kylmän sodan vuosikymmeninä 1980-luvun loppupuolelle asti.

Kirkoille ja uskonyhteisöille sallittiin tietty liikkumatila yhteiskunnissa, mutta samalla valtion virallinen linja perustui materialismiin ja ateismiin. Toisissa maissa taistelu uskontoa vastaan oli hyvin kovaa, sillä esimerkiksi Albania julistettiin "maailman ensimmäiseksi ateistiseksi maaksi" 1967. Eräissä maissa, kuten Puolassa oli katolisen kirkon asema yhteiskuntapoliittisena realiteettina lähtökohtaisesti niin vahva, ettei sitä pystytty kukistamaan. Yleisesti ottaen voimme kuitenkin todeta, että ideologinen uskonnonvastainen taistelu tuotti myös hedelmää, ja kirkkojen asema heikkeni.

Läntisen Euroopan sekularisaatiokehitykseen vaikutti toisen maailmansodan jälkeen erityisesti niin sanottu 60-lukulaisuus. Hyvinvointivaltion nousu merkitsi lähtökohtaisesti ihmisten elintason nousua ja kulutusyhteiskunnan nousua. Voimme kysyä, korvasivatko tavaratalot kirkot ja rukoushuoneet eurooppalaisen sodan jälkeisen sukupolven mielenmaisemassa. Tekniikan kehitys, televisio ja avaruuden valloitusohjelmat loivat kuvan uudesta ajasta, johon vanhat ja perinteiset instituutiot, kuten kirkot eivät enää sopisi. Nuoriso haastoi perinteistä kristillistä seksuaali-etiikkaa.

Ajan hengessä haluttiin vapautua auktoriteeteista ja osallistua uuden yhteiskunnan luomiseen. Läntinen kulttuurimarxilaisuus ja toisaalta

polittisen vasemmiston uusi tuleminen nousivat akateemisessa maailmassa uusiksi johtotähdiksi. Nuorten idolit, kuten Beatles-tähdet muokkasivat nuoren sukupolven maailmankuvaa.

Vaikka 1970-luvulla tapahtuikin jonkinasteista käännettä edellisen vuosikymmenten aatteellisiin pohjavirtoihin, se ei ratkaisevasti muuttanut sitä tosiasiaa, että perinteinen kristinusko oli joutunut haastetuksi läntisessä Euroopassa. Laajamittainen exit kirkoista oli alkanut. Seuraavien vuosikymmenten samansuuntaista kehitystä edistivät postmodernin ajattelun yleistyminen, Internetin ja median vaikutus sekä nuoremman sukupolven lisääntynyt individualismi.

Edellä kuvatun eurooppalaisen kehityksen yksi kulminaatiopiste näkyi 2007. Tuolloinen Saksan liittokansleri ja puoli vuotta 2007 EU-puheenjohtajana toiminut Angela Merkel, itäsaksalaisen papin tytär, oli sillä kannalla, että EU-perustuslakiin olisi tullut saada merkintä kristillisistä arvoista. Katolinen kirkko oli ajanut tätä varsin voimallisesti. Hän joutui kuitenkin toteamaan, ettei tätä ole mahdollisuus saada läpi. Niin sanotut eurooppalaiset arvot määräytyväkin osittain toiselta pohjalta kuin klassisesta kristillisestä uskosta käsin. Pohjana ovat eurooppalainen sekulaari humanismi ja ihmisoikeudet, joiden kriteerinä ei välttämättä ole aina Raamatun jumalallinen ilmoitus.

Onko käänne mahdollinen?

Tämän artikkelin alussa kävin läpi useiden Euroopan maiden kirkollisen tilanteen kehitystä. Eryteisesti läntisen Euroopan osalta kuva on varsin selkeä. Kirkot menettävät jatkuvasti jäseniään, ja samalla monet niin sanotut kansankirkot tai valtionkirkot ovat supistumassa vähemmistökirkoiksi. Voi kysyä myös, muuttaako kristinuskon ilmiömuotoaan Euroopassa ja lähestyykö se yhä enemmän amerikkalaista individualismia ja monimuotoisuutta. Historiallisen perinteen mukainen kirkon jäsenyys ei tietenkään kerro vielä yksityisten ihmisten uskonvakaumuksesta. Siitä emme kuitenkaan pääse mihinkään, että Eurooppa on yleisesti ottaen sekularisaatioissa Yhdysvaltoja paljon pidemmällä. Merkitseekö se kuitenkin sitä, etteikö uskonnolla ja kristinus-

kolla olisi ylipäänsä tulevaisuutta vanhalla mantereella? Meidän on muistettava, että kirkkojen ulkoisen aseman heiketessä Euroopassa esiintyy samaan uskonnollista ja maailmankatsomuksellista etsintää, joka ei kuitenkaan välttämättä kanavoitu suuriin perinnekirkkoihin. Myös niin sanottu henkisyys ja uususkonnollisuus on ollut nousussa.

Lisäksi kolme tekijää kertoo siitä, että kristinusko ei sinänsä ole kuolemassa kansankirkkojen mukana. Eurooppalainen ihminen etsii monesti yksilöllistä tietä myös maailmankuvien markkinoilla. "Believing without belonging!" Ihminen voi olla omalla tavallaan uskova, mutta ei halua sitoutua kirkkoon. Edelleen Euroopassa, jopa Hollannissa, on niin sanottuja "raamattuvöhykkeitä" (Bible belt), joissa erityisesti konservatiivisella herätyskristillisyydellä on tietyn alueen poikkeuksellisen vahva kannatus.

Erilainen ja monimuotoinen uskonnollisuus kasvaa myös maahanmuuttajien myötä. Vuonna 2005 tehdyn tutkimuksen mukaan afrikkalaista ja karibialaista alkuperää olleet ihmiset muodostivat kymmenen prosenttia Englannin kirkon kaikista sunnuntaiaamuisin kirkkoon menevistä ihmisistä. Lontoossa heidän osuutensa oli jopa 44%. Noin kymmenen vuotta sitten jo pelkästään Suur-Pariisin alueella oli noin 250 etnistä protestanttista seurakuntaa kun perinteisiä protestanttisia seurakuntia oli 23.

Karismaattiset ja evankelikaaliset ryhmät ovat ylipäänsä viime vuosikymmeninä menneet eteenpäin. Vuosituhannen vaihteessa Englantiin perustettiin seitsemän vuoden aikana 1000 uutta seurakuntaa. Nämä olivat yleensä helluntailaistyyppeisiä seurakuntia, joista monella oli afrikkalainen tausta ja monet muodostuivat värikkäistä jäsenistä. Afrikassa, Aasiassa ja Etelä-Amerikassa tapahtuva kehitys heijastuu jossakin määrin Eurooppaan. Näissä maanosissa kristinusko ei näyttäyty auringonlaskuna, vaan päinvastaisena ilmiönä.

Oma kysymyksensä on sitten se, miten monet yhteiskunnalliset ja kansainväliset kriisit sekä jännitteet vaikuttavat eurooppalaisten ihmisten todellisuuskäsitykseen. Voiko stabiilin yhteiskunnallisen tilanteen raju järkkäminen synnyttää

uutta uskonnollista herätystä, kuten kirkkohistoriassa on aika ajoin nähty? Uskova ihminen puhuu tässä yhteydessä Jumalan yllätyksestä, joka muuttaa vallitsevan paradigman. ■

KIRJOITTAJA JOUKO TALONEN ON
HELSINGIN YLIOPISTON KIRKKOHISTORIAN
EMERITUS-PROFESSORI.
ARTIKKELI PERUSTUU PÄÄOSIN
HÄNEN AIHEESTA PITÄMÄÄNSÄ
JÄÄHYVÄISLUENTOON YLIOPISTOLLA
15.10.2021.

CHRISTIAN AID -JÄRJESTÖN KAMPAJAN MIELENOSOITUS
OXFORDIN BAPTISTIKIRKON EDESSÄ 2005. KUVA KAIHSU TAI.

FILIPPIINEILLA QUINGUAN KIRKON JÄSENIÄ AJAMASSA
KORONAPANDEMIAN AIKANA PITKÄPERJANTAINA 2021,
KUVA VELASQUEZ FLORO,